

ПОЛТАВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА "ПІРОСВІТА" ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

3

МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТИХ
ПЕТЛЮРІВСЬКИХ
ЧИТАНЬ

ПОЛТАВСЬКА
ПЕТЛЮРІАНА

ПОЛТАВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ОБ'ЄДНАННЯ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА"
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

3

МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТИХ
ПЕТЛЮРІВСЬКИХ
ЧИТАНЬ

ПОЛТАВСЬКА ПЕТЛЮРІАНА

Полтава
«Рік»
1999

ББК 63.3 (4 Укр-4 Пол)

П 52

УДК 947.184.3 (477.53)

Полтавська Петлюріана. Число 3. Матеріали IV Петлюрівських читань. — Полтава, 1999. — 160 с.: іл. — [Полтавське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка].

Редколегія: Петро Ротач, Тарас Пустовіт, Микола Кульчинський, Віталій Ханко, Віктор Ревегук, Ганна Дениско.

Мовний редактор — Ганна Дениско.

ISBN 966-95594-1-3

© Колектив авторів, 1999

© Передмова та упорядкування

Миколи Кульчинського, Тараса Пустовіта, 1999

© Обкладинка та портрет С.Петлюри Євгена Самойлова, 1999

ЧИСЛО 3

3

ПЕРЕДМОВА

Третє число «Полтавської Петлюріани» приходить до читача на зламі тисячоліть, в рік славного ювілею, коли національно-демократична громадськість України широко відзначає 120-річчя від дня народження Голови Директорії, Головного Отамана Військ УНР, полтавця Симона Петлюри. Відзначаючи цю дату і пошановуючи пам'ять нашого славетного земляка, ми водночас згадуємо й тих, хто в ті визначальні роки був поряд з ним або продовжував нерівну боротьбу вже на окупованих більшовиками землях.

Проте віддати шану тим відомим (а ще більше невідомим) лицарям омріяної волі й сьогодні далеко не просто, оскільки протягом десятиліть, зомбуючи населення, система використовувала найзухваліші засоби, аби створити уявлення про реальні історичні події, стерти з людської пам'яті героїчні сторінки боротьби кращих представників нашого народу за самостійну й соборну Державу. До певної міри цьому сприяло й те, що у ході соціальних потрясінь значну частину документальних джерел періоду Української національної революції було безвозвратно втрачено, іншу частину — надовго заховано до спецхранів. І як не прикро, випробувана роками ідеологічна диверсія проти власного народу (за десятиліття правління більшовиків було написано цілі стоси неправдомовства, а то й прямої безсовісної брехні щодо наших державників) не припиняється й досі. Бо наші політичні опоненти чітко усвідомлюють, що Головний Отаман Військ УНР Симон Петлюра й сьогодні міцно тримає прапор Української Державности, даючи сили усім національно-державницьким елементам українського суспільства, допомагає віднайти духовний ґрунт слабкодушним і зневіреним.

Враховуючи ці та інші чинники, вважаємо за свій громадянський обов'язок не стояти осторонь від тої святої справи, за яку поклав життя наш славетний земляк, а в цей визначальний період нашої історії — долучитися вагомим словом правди до ідеологічного протистояння, що набирає особливої значимості в сучасних умовах. І, що не менш важливо, — сказати це слово науково виважено, на підставі лише істо-

ричних фактів.

До третього випуску збірника «Полтавська Петлюріана» увійшли в основному матеріали IV Петлюрівських читань, що відбулися у Полтаві 25 травня 1996 р. у залі обласної філармонії. Оскільки свого часу місцева преса недостатньо уваги приділила цьому науковому форуму, вважаємо за необхідне нагадати перелік головних подій того дня, який давно вже став набутком нашої новітньої історії.

Перед початком урочистого вечора відслужив літію та благословив аудиторію митрофорний протоієрей, секретар Полтавської єпархії УПЦ Київського патріархату о. Микола (Храпач). Далі виступи промовців у порядку черговості були такими: Вступне слово (Микола Кульчинський, голова Полтавського обласного об'єднання «Просвіта»), «Симон Петлюра в постичній інтерпретації Василя Онуфрієнка» (Петро Ротач, письменник, літературознавець); «Паризька трагедія в контексті українського політичного процесу» (Орися Ковалевич, інженер); «Іван Рудичів — перший завідувач Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі» (Тарас Пустовіт, історик-архівіст), «Національно-патріотичне підпілля на Полтавщині у 1920-1923 рр.» (Віктор Ревегук, кандидат історичних наук, викладач Полтавського педінституту), «Засенківська справа» — прояв українофобії більшовиків» (Зінаїда Яненко, історик-архівіст, зав. відділу Державного архіву Полтавської області); «До проблеми створення музею С.Петлюри в Полтаві» (Раїса Циган, музейний працівник); «Політичні партії та організації Полтавщини на виборах до Українських Установчих зборів» (Марина Чиркова, історик-архівіст).

За традицією, по закінченні офіційної частини «Читань» відбулася театралізована вистава за участю кращих мистецьких колективів філармонії та учнів 32-ої школи м.Полтави. Досить правдиво, немов перейнявши відповідну ауру аудиторії, артисти змогли відтворити героїчні епізоди Визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. Величаво звучали народні та стрілецькі пісні...

Того вечора було названо і полтавського лауреата премії ім.С.Петлюри (цього разу ним став науковець Тарас Пустовіт, якому від імені оргкомітету було урочисто вручено диплом та грошову допомогу).

І опісля IV «Петлюрівських читань» тривав збір матеріалів, що дало змогу згодом ширше подати у збірнику актуальні питання петлюрознавства. Це стосується передусім таких тем, як «Українсько-польсь-

ка угода 1920 р.» (Сергій Литвин), «Симон Петлюра про національну політику більшовиків в Україні» (Петро Киридон), постать Симона Петлюри в польських джерелах (Антін Середницький).

Завдяки копіткій дослідницькій роботі вчених-петлюрознавців Полтави, Києва, Дніпропетровська, Черкас, Чернігова все більше призабутих імен політичних і громадських діячів (сподвижників Петлюри), мистців, ватажків повстанського руху стають надбанням широкого загалу. І особливо приємно, що поміж цих достойників далеко не останнє місце займають вихідці з Полтавщини. Це не випадково, адже в самій Центральній Раді було чимало діячів з нашого регіону, а на Лівобережжі ще тривалий час по закінченні визвольних змагань настрої поміж переважної частини населення був справді петлюрівський. Фактично до 1923 р. на теренах Полтавщини тривала збройна боротьба повстанських загонів, більшість з яких керувалася національно-визвольними гаслами. Сторінки повстанського визвольного руху представлено в збірнику працями Віктора Ревегука, Надії Кочерги, Олександра Юренка, Зінаїди Яненко, Жанни Ананко. Це оригінальні і достатньо ґрунтовні дослідження, в яких використано значне коло маловідомих навіть фахівцям і зовсім недрукованих джерел.

До збірника також увійшли деякі краєзнавчі статті, епістолярні матеріали (автори — Світлана Абросимова, Галина Журавель, Володимир Мокляк) та добірки документів. Поміж них привертають увагу знахідки істориків-архівістів та музейників, що стосуються родин Петлюр, Скрипників, Ливицьких (Юрій Волошин, Володимир Коротенко, Олександр Лошицький, Раїса Танана, Костянтин Андрієнко, Валентина Шемчук). Надзвичайно цікаві й пізнавальні документи, що дають майбутнім ученим нові біографічні факти (у т.ч. й генеалогічного плану) з життя відомих родин, вміщено в останньому розділі наукового видання. Вважаємо, що уважний читач, опрацьовуючи першоджерела, зможе не тільки зробити відповідні висновки, а й зрозуміти дух тогочасної епохи... І попри всю її складність та багатомірність, читач зримо і ясно побачить велике полум'я любові до України й жертвової боротьби за її визволення тисяч і тисяч патріотів, почуття, думи і сподівання яких злилися в особі великого Провідника нації — Симона Петлюри.

«Батько наш! Спины муки і болі України! Досить вже нам отих жертв, досить грабежу, каламуцтва та брехні большевицької...

Тобі одному віримо, від тебе ждемо помічі і порятунку!». Це із звернення до Симона Петлюри повстанців Волині і Поділля («Симон Петлюра та його родина» — К., Рада. — 1996. — С.16.).

Настав час об'єктивної оцінки постаті С.Петлюри, оскільки вже сама історія визначає (і визначила) йому місце поміж найвидатніших українців. З цього приводу свою думку висловив досить чітко Академік Національної Академії Наук України, голова Європейського відділу Наукового Товариства ім. Т.Шевченка в Парижі Аркадій Жуковський: «Сьогодні, з перспективи майже трьох чвертей століття, якими малими, невірними і облудними були оцінки, програми і директиви колись визначних державних діячів! Лише шлях Петлюри був виправданий. За ним пішла більшість сучасників, а згодом — пізніші генерації. На нього взорувалися українські дисиденти, промотори Руху Опору. Його перебрали творці відновленої незалежності України. План Петлюри починає знаходити свою реалізацію і в добрих починах сучасної української державности».

Що для нас, українців кінця другого тисячоліття, ще важливо усвідомити в наших роздумах над постаттю Симона Петлюри?

Сьогодні ми переживаємо не менш складний період історії, ніж наші попередники. Правда, він не позначений мільйонами жертв, та хіба ті, що віддали своє життя за Україну раніше, до нас, — не в наших лавах? Час неймовірно ушільнився. З моменту проголошення ІV Універсалу бачимо, як падають і падають українські герої, а поруч стають все нові і нові побратими. Ось ще одна жертва на українському шляху. Трагічно загинув ще один Провідник нації — В'ячеслав Чорновіл. Сотні тисяч людей прийшли провести його в останню путь. Почувши трагічну вістку, мільйони українців відчували скорботу та пекучий біль. Так, вихований свого часу на радянській пропаганді малорос називав рухівців петлюрівцями і бандерівцями. Сьогодні мільйони українських патріотів і петлюрівці, і бандерівці, і чорноволівці. Спадкоємність, що продиктована українською історією і, можливо, самим Небом.

Чому такий пекучий біль, чому така висока шана мільйонів до своїх Провідників? Бо вони несли в собі те, без чого життя перетворюється на суцільну багнюку, сіру безвихідь; бо несли вони українську правду, чесність, порядність і велику, всеохоплюючу, всепоглинаючу любов до рідного народу. І народ це знав і відповідав таким самим по-

чуттям. Ось що нам необхідно усвідомити, особливо нині, сьогодні, коли в суспільстві панує так званий прагматизм, а насправді — звичайний підлий і дрібний цинізм. Люди йдуть тільки за чесними, порядними й воістину жертвними посталями. Тільки такі постаті стають героями і власною загибеллю переборюють смерть. І велелюдні похорони В'ячеслава Чорновола свідчать, що з часу вбивства Симона Петлюри український народ не втратив віри в свій ідеал Провідника. І в цьому запорука невмирущости й незнищенности як самого народу, так і його Духу.

*Микола Кульчинський,
Тарас Пустовіт.*

*Сергій ЛИТВИН,
кандидат історичних наук,
доцент Севастопольського військово-морського інституту,
полковник, докторант.*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 РОКУ: помилка Симона Петлюри чи єдино можливий варіант продовження боротьби за державність?

У сучасній історичній науці посилився інтерес до вивчення доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 років, коли в огні збройної боротьби український народ відроджував свою державність. Ця доба нерозривно пов'язана з ім'ям Симона Петлюри — Голови Директорії і Головного Отамана Військ Української Народної Республіки.

Однак однією з найбільш суперечливих і разом з тим малодосліджених сторінок цього періоду залишається проблема Варшавського договору між Українською Народною Республікою (УНР) і Польщею від 21 квітня 1920 року (у деяких авторів [8; 11] чомусь датується 22-м квітня). Цей договір був найбільш помітним і одночасно контроверсійним кроком у зовнішньополітичній діяльності С.Петлюри, що став причиною найбільшого схрещування списів навколо його особи. Проблеми, пов'язані з Варшавським договором, більшою чи меншою мірою розглядалися в працях українських авторів: В.Андрієвського, О.Доценка, Т.Єременка, Ф.Крушинського, І.Мазепи, І.Срібняка, М.Стахівца, С.Шелухіна, О.Шульгіна [1; 5; 7; 8; 9; 15; 16; 33; 34; 35], а також польських істориків: А.Деруги, К.Дзівановського, Л.Гостинської, Л.Карачко, Т.Кутчеби, М.Палія, В.Полог-Малиновського [37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45].

У наведених вище та в багатьох інших працях, зрештою, і в цілому в історичній науці Варшавський договір був і дотепер залишається предметом найсуперечливіших оцінок. Він з перших днів став об'єктом дошкульної критики, спричинив шквал обурення в політичних колах, особливо галицьких, серед яких договір кваліфікувався як

помилковий, такий, що мав ознаки державної зради. Він викликав критику Петлюри навіть з боку багатьох його близьких колег і однодумців. Наведемо декілька характерних оцінок, що мали полярний характер. Так, міністр судових справ та юстиції в попередніх урядах УНР Сергій Шелухін у своїй розвідці «Варшавський договір між поляками і С.Петлюрою 21 квітня 1920 року» відверто називає договір «злочином, за який Україна заплатила своєю свободою і кров'ю своїх синів» [33, 12]. Він також стверджує, що Петлюра згідно із законодавством УНР не мав права самочинно укладати договір, який порушує територіальну цілісність республіки [33, 17]. Але при цьому автор не наводить жодних аргументів на користь своїх закидів. Відомо ж, що постановою Директорії УНР від 15 листопада 1919 року С.Петлюрі надавалося право укладати угоди і підписувати закони від імені Директорії.

У той же час, оцінюючи Варшавський договір, відомий дипломат, публіцист і історик Олександр Шульгін писав: «Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати великої громадської мужності, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...» [35, 175].

Ми не ставимо перед собою завдання всебічно розглядати цю доволі широку проблему, а обмежимося лише висвітленням її найбільш дискусійного в історіографії аспекту: був Варшавський договір помилкою Петлюри чи єдино можливим варіантом продовження боротьби за державність?

Щоб дати об'єктивну оцінку Варшавському договору, на нашу думку, необхідно насамперед розглянути обставини, які призвели до його укладення. Восени 1919 року Україні загрожувала втрата державності. Під натиском трьох ворожих армій — більшовицької, білогвардійської та польської, через поширення епідемії тифу й відсутність зброї та амуніції українська об'єднана армія втрачала боєздатність і опинилась перед повною катастрофою.

На жаль, за таких обставин Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) мали відмінні одна від одної пріоритети. Враховуючи неможливість знайти порозуміння з білогвардійським керівництвом, яке відстоювало ідею «єдиної і неділимої Росії» і відкидало право України на свою власну державність, провід Директорії УНР разом з військовим керівництвом вважали за можливе мати союзником Польщу. Таке рішення не могло ста-

ти популярним, однак диктувалось необхідністю, позаяк вести війну проти трьох значно сильніших ворогів було згубним.

Навпаки ж, провідні кола ЗУНР разом з військовим керівництвом Української Галицької Армії (УГА) не вважали за можливе порозумітися з керівництвом Польщі, яка окупувала Західну Україну. Галицький уряд Петрушевича з подачі із Парижа державного секретаря закордонних справ В.Панька запевняв, що лише союз України з Денікіним врятує українську незалежність.

Симон Петлюра засуджував орієнтацію на «білу» російську армію Денікіна. В телеграмі до головного штабу у вересні 1919 року він писав: «Безпідставність таких орієнтацій яскраво стверджує маніфест Денікіна до населення «Малоросії», де він зве нашу владу зрадницькою і заповідає нам боротьбу з гаслом єдиної неділимої Росії» [10, 232].

Начальна Команда Української Галицької Армії (НК УГА) самостійно почала переговори з денікінським командуванням і 6 листопада 1919 року підписала договір УГА з Денікіним, який ще більше ускладнив ситуацію і зробив неможливим подальше утримання фронту. Армія УНР перейшла до партизанських форм боротьби, в легендарний Зимовий похід по тилах денікінських і більшовицьких військ, а С.Петлюра 6 грудня 1919 року виїхав до Варшави із завданням поладання зовнішньополітичних проблем, які вимагали нагального вирішення. Передусім необхідно було пришвидчити порозуміння з Польщею, а потім і з країнами Антанти. Загальна політична і військова ситуація нагально вимагала саме такого порозуміння. Польща, котра користувалася підтримкою Антанти і мала добру чисельну армію, що нараховувала в цей час близько 130 тисяч чоловік [37, 585], могла стати першорядним союзником для України.

Укладення Варшавського договору не було ані поспішним, ані одноосібним рішенням С.Петлюри, як це стверджують деякі його опоненти. Зокрема, абсолютно безпідставними є твердження історика М.Стахіва, що Петлюра був «уступчивим» щодо Польщі, готовим віддати «Холмщину, Галичину і може частину Волині вже при кінці грудня 1918 і на початку січня 1919 року» [16, 156-157]. Також не відповідає дійсності твердження польського історика Вероніки Гостинської, нібито Петлюра на початку 1919 року «був готовий отримати допомогу від Польщі ціною зречення в її користь не тільки Волині,

Лідляшшия і Холмщини, але також і Східної Галичини» [40, 294]. Вона посиляється при цьому на несправочинну угоду Б.Курдиновського і польського прем'єра Падеревського від 24 травня 1919 року. Курдиновського ще в лютому 1919 року тодішній міністр закордонних справ УНР К.Мацієвич послав до Варшави з дорученням суто технічно-інформаційного характеру. Проте, перевищивши свої повноваження, шляхом політичного шахрайства він таємно від уряду УНР підготував укладення угоди, згідно з якою вся Україна, включно з Галичиною, потрапляла під протекторат Польщі. Петлюра наказав міністру закордонних справ А.Лівицькому негайно відкликати Курдиновського до Кав'янца і покласти край його злочинній діяльності на шкоду українським інтересам у Польщі.

Директорія ж ще в січні 1919 року посилала до Варшави дипломатичну місію під керівництвом колишнього міністра освіти В.Протоповича, але їй не вдалося зав'язати будь-які переговори. У травні 1919 р. Кабінет Міністрів УНР ухвалив пропозицію С.Петлюри увійти в безпосередні переговори про мир з Польщею. Сприяла цьому і та обставина, що до Петлюри звертався з пропозицією встановлення контактів особистий представник Ю.Пілсудського підполковник Заглоба-Мазуркевич [45, 1].

У серпні 1919 року Петлюра послав до Варшави надзвичайну політичну місію під проводом інженера П.Пилипчука. У декларації цієї місії до уряду Речі Посполитої Польської проголошувалися наміри домовитися про спільні акції українських і польських військ проти більшовиків, а також ішлося про встановлення добросусідських відносин. Переговорам місії П.Пилипчука перешкоджали провокації, розгорнуті в польській пресі, щодо висвітлення проблем Галичини. Вони викликали вибух обурення галичан і призвели до відкликання місії з Варшави та припинення її діяльності.

На цей час в політиці Польщі стосовно України було два напрямки: перший — національно-демократичний — мав вороже ставлення до української державності. Представники цього напрямку, головним чином «Партія народових демократів», вважали союз з Україною шкідливим і небезпечним, бо боялися, що УНР буде домагатися повернення західноукраїнських земель. Вони відверто виступали за інтервенцію проти України і повернення «східних кресів» польським землевласникам. Лідери цієї партії регулярно контактували з вищими

чинами польського генштабу, намагаючись підштовхнути польську владу до нових збройних виступів проти УНР [31]. Другий напрям — на чолі з Юзефом Пілсудським — вважав більшовицьку Росію найбільшого для Польщі ворога, а в Україні бачив союзника для боротьби з більшовиками, тому хотів допомогти відбудові України надійного заборолу проти московського імперіалізму.

У жовтні 1919 року до Варшави була послана делегація на чолі з міністром закордонних справ УНР А.Лівицьким. Делегація складалася з п'ятьох наддніпрянців: А.Лівицького, Л.Михайліва, П.Понятенка, Б.Ржепецького та П.Мишанецького і трьох галичан: С.Вітвицького, А.Горбачевського, М.Новаківського. Про діяльність місії є чимало документів у ЦДАВО, зокрема, про склад місії [29], її штатний розклад [28]. Ці документи свідчать про складність переговорів. Лише 2 грудня 1919 року сторони підписали Декларацію про засади українсько-польського договору. Польська сторона домагалась територіальних поступок, і безвихідність становища примушувала українську сторону погоджуватися на принизливі умови. У запропонованому 3 квітня варіанті договору польська сторона претендувала, крім Галичини, Полісся і Підляшшя, ще на сім повітів Волині. З огляду на невідкладну потребу миру з поляками С.Петлюра зобов'язав голову Дипломатичної місії А.Лівицького негайно прийняти всі умови, продиктовані Варшавою [27].

З цього видно, що не поспішно і не одноосібно Петлюрою лише в результаті довгих і важких переговорів спільною делегацією наддніпрянців і галичан 21 квітня 1920 року була підписана українсько-польська політична конвенція про співпрацю між УНР і Польщею. Згідно з нею, Польща визнавала право України на незалежне державне існування, а Директорію — за верховну владу УНР (п.1) Конвенція визначала також кордони між УНР і Польщею (п.2) [9, 8-9] в результаті чого під владу Польщі відійшли західноукраїнські землі загальною площею близько 140 тисяч квадратних кілометрів і з населенням близько 8 мільйонів чоловік.

Чому Петлюра дав згоду на підписання такого невігідного договору? Сам С.Петлюра пізніше писав, що «Варшавська умова 22 квітня 1920 р. (теж дата помилкова) була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості

злочинної волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї. Її умови були відомі відповідальним діячам, що підписували її, але не могли бути переборені чи нейтралізовані через об'єктивні причини міжнародного характеру» [11, 390].

Нема найменшого сумніву, що він розумів усю безвихідь ситуації, в якій перебувала Україна, знав рішення мирної конференції в Парижі про приєднання Східної Галичини до Польщі. Усі намагання Петлюри, щоб Антанта визнала незалежність України, залишилися безуспішними. Натомість Антанта застосувала повну блокаду України, не дозволила доставити навіть санітарні матеріали та медикаменти, які український уряд закупив у Американської Ліквідаційної комісії. Боротьба українців в обороні незалежності вступила в період повної ізоляції. Червоний Хрест, ні інші благодійні європейські організації не вважали за потрібне допомогти українцям, які продовжували вести виснажливу, смертельну боротьбу з більшовизмом, що готувався до походу на Захід. Тому Петлюра шляхом політики зближення з Польщею сподівався отримати визнання України Антантою, а потім, одержавши від них допомогу в боротьбі з більшовиками, повернутися на рідні терени.

Більшовицька загроза, байдужість та нерозуміння з боку Антанти штовхнули Голову Директорії на цей крок. Коли постало питання: Україна без західних земель чи повне зникнення її під більшовиць-

кою навалою, — він вибрав перше. Для продовження боротьби проти більшовицької Москви нічого іншого не залишалося, як піти на підписання такого нерівноправного договору. Симону Петлюрі залишилося підкоритися обставинам. Він прийняв цей диктат, але з надією нормалізувати ситуацію, а з приходом миру, зі зміною ситуації повернути малізувати ситуацію, а з приходом миру, зі зміною ситуації повернути всі українські землі, включно і Східну Галичину, до України.

Цю думку він висловлював в одному з останніх листів так: «Україна як держава — буде. Думаю я, що шлях до Української державності стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами. Інша політика — це мрії; нерезультивні комбінації, що приведуть до того, що ніякої України не буде» [10, 453].

Гадаємо, що Петлюра, погоджуючись на підписання Варшавського договору, розраховував на корективи, які будуть можливими під час його ратифікації. Деякі опоненти намагаються довести, що договір

не підлягав ратифікації, оскільки С.Петлюра був начебто фактичним диктатором і йому належала вся повнота державної влади [34, 2]. За реченням подібних закидів є слова самого С.Петлюри, що він писав прем'єра І.Мазепи у листі від 15 березня 1920 року: «Я дивлюся на справу так: нам прийдеться йти на уступки полякам з тим, що остаточно не слово про ці рішення, які може наша місія в Варшаві прийняти, буде говорити наш майбутній парламент» [9, 11-12].

Звичайно, С.Петлюрі нелегко було погодитися на такий крок. Він вагався, ретельно все зважував, шукав доброї поради. Українським громадський діяч, публіцист Євген Чикаленко, відповідаючи Петлюрі на прохання поради, писав: «Що ж, коли ви переможете, то будуть превищій за самого Богдана, а коли ні, то пам'ятайте, що ім'я Івана Виговського не увійшло як почесне до нашої Історії» [35, 175].

Погоджуючись на підписання Варшавського договору, С.Петлюра керувався інтересами української соборної державності. Проте Петлюра стосовно цього говорив: «Жодної орієнтації — крім українсько-державної, у мене не було і не буде» [10, 270]. Справді, ми не повинні бути Центральною Україною — Наддніпрянською, а не периферія, частина її. Коли об'єктивні обставини складаються так, що можна здійснити, було б божевільством в угоду максималізму територіального одмовитись од державної самостійності на тих землях, де цю самостійність можна зреалізувати» [12, 225]. Петлюра мав намір охотити до спільної боротьби також і галичан, а боєздатним — дати можливість вступати «до союзних армій», про що він писав у листі до Пилсудського [10, 268-269].

Галичани ж вважали, що Варшавський договір дав полякам найсильніший аргумент для володіння Східною Галичиною. «Якою правдою є та груба лайка і тенденційні обвинувачення, що їх га ізобілія» сипалось і сиплеться на мою голову з боку галицьких політиків» [11, 519]. — говорив С.Петлюра. Звинувачуючи Петлюру, що він «віддав» Галичину Польщі, вони при цьому забували той факт, що ніяких земель полякам ніхто не віддавав, хоч би з тої причини, що ці землі насправді поляки самі забрали. Польща вже фактично володіла Східною Галичиною відтоді, як 18 червня 1919 року Вища рада Антанти своїм рішенням здійснила анексію Східної Галичини, надавши Польщі мандат на управління нею протягом двадцяти п'яти років. На підставі цього мандата Польща здійснила військову окупацію

Східної Галичини. Не С.Петлюра, а економічні інтереси Франції у Польщі підштовхували Париж утримати Галичину з її нафтою у складі Польщі за будь-яку ціну. Нафтовий аргумент відігравав вирішальну роль у вирішенні галицької проблеми.

Безпідставність поширеного в історіографії звинувачення, що начебто Петлюра одноосібно «продав» Галичину полякам, спростовує також той факт, що переговори велись спільною делегацією за участю галичан. У цьому зв'язку важливим і принциповим аргументом, який чомусь залишається поза увагою, є також те, що в тексті договору взагалі не згадується про Галичину. Це було зроблено свідомо, на прохання галицьких представників на переговорах. Вони все ще сподівались на справедливе вирішення долі Галичини у Лізі Націй.

Є твердження, зокрема в польській літературі, що Петлюра з Симон Пилсудським мали намір реалізувати ідею своєї федералістичної візії, стосовно федерації України, Польщі, Білорусії і Литви [39, 266-267]. Сам Петлюра стосовно цього говорив: «Жодної орієнтації — крім українсько-державної, у мене не було і не буде» [10, 270]. Справді, ми не повинні бути Центральною Україною — Наддніпрянською, а не периферія, частина її. Коли об'єктивні обставини складаються так, що можна здійснити, було б божевільством в угоду максималізму територіального одмовитись од державної самостійності на тих землях, де цю самостійність можна зреалізувати» [12, 225]. Петлюра мав намір охотити до спільної боротьби також і галичан, а боєздатним — дати можливість вступати «до союзних армій», про що він писав у листі до Пилсудського [10, 268-269].

Відповідаючи на звинувачення з боку голови уряду радянської України В.Чубаря в тому, що Петлюра «продавав» Україну європейським державам, С.Петлюра наголошував: «Уряд УНР пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відрікся від ідеї державної самостійності України, не кликав нації до відмовлення від її державного ідеалу або надшерблення його будь-якими федераціями з ким державам, С.Петлюра наголошував: «Уряд УНР пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відрікся від ідеї державної самостійності України, не кликав нації до відмовлення від її державного ідеалу або надшерблення його будь-якими федераціями з ким державним титулом — «СССР» — Москви. Ця риса відрізняє новим державним титулом — «СССР» — Москви. Ця риса відрізняє уряд УНР від уряду УССР... За умови Богдана Хмельницького під Зборівом українська історія не осуджує великого гетьмана. Він приневолений був її підписати з огляду на державні інтереси України. Такими ж державними інтересами продиктована була і умова 1920 року, підписана урядом УНР» [10, 372-373].

Але найвизначніше значення Варшавського договору слід бачити в тому, що він дозволив Армії УНР продовжити збройну боротьбу

більшовиків. Симон Петлюра звернувся до українського народу відозвою, в якій говорив, що Польща прийшла на допомогу Україні союзник у боротьбі з московсько-більшовицькими окупантами, підкреслив, що польські війська відразу ж після цієї війни повернуться на свою Батьківщину. Зі свого боку з відозвою до всіх мешканців України звернувся Начальний Вождь Польської Держави Юзеф Пілсудський. Він писав, що польські війська прийшли на допомогу в боротьбі проти загарбників, разом з ними в Україну повертаються українські загоны на чолі з Отаманом Петлюрою. Польська армія залишиться в Україні тільки на час, коли владу візьме український уряд, визнаний українським народом. Тоді польський солдат повернеться до дому, виконавши велику місію боротьби за свободу народів. Марш Польщі в їх кривавій боротьбі за життя та свободу [44, 155].

Під час наступу відбулося з'єднання частини Армії УНР, була у Зимовому поході, із заново сформованими українськими дивізіями. Армія Зимового походу, зосередившись біля Вапнярки, низкою потужних ударів прорвала фронт більшовицьких військ і 6 травня перейшла на звільнену українську територію в районі м. Ямполя. До Ямполя прибув С.Петлюра, який вітало українське воєводство із закінченням героїчного Зимового походу [32, 24]. Армія УНР, що нараховувала після з'єднання 15 тисяч вояків, успішно наступала на правому крилі фронту до Дніпра. 7 травня 1920 року козницькі війська здобули Київ. На Софіївському майдані відбувся мітинг українських і польських військ за участю 6-ї Стрілецької дивізії, який приймав С.Петлюра [2, 30].

З цієї нагоди Петлюра і Пілсудський обмінялися телеграмами. Петлюра писав, що кров, пролита у боротьбі за свободу та незалежність наших держав, міцно об'єднає два народи, надасть їм почесну роль в колі народів світу. Пілсудський у відповідь писав: «Відбувається боротьба за нашу і вашу свободу проти спільного ворога. Я переконаний, що порозуміння між Українською і Польською республіками принесе славу і добробут обом народам» [44, 157].

Пілсудський і Петлюра зустрілися 17 травня у Вінниці, де проводився урочистий вечір на честь перемоги. У своїй промові Пілсудський говорив: «Польща і Україна пережили тяжку неволю. Польща, отримавши найбільший дар на землі, — свободу, прийняла рішення роз-

повсюджувати її якомога далі на схід від своїх кордонів. Буду щасливим, коли не я, скромний слуга свого народу, а представники сеймів польського і українського знайдуть платформу порозуміння. Від імені Польщі проголошую: Хай живе вільна Україна» [44, 159].

Однак, маючи значну чисельну перевагу (близько мільйона солдатів), Червона армія в середині травня, прорвавши фронт на ділянці Канів — Біла Церква, перейшла в контрнаступ, кинувши в прорив кінну армію Будьонного. Скупчення більшовицьких сил на північному фронті та наступ Кінної армії, що завдала поразки 3-й польській армії, створили загрозливу ситуацію для українсько-польської армії, примусили їх до відступу. 10 червня Київ знову опинився в руках більшовиків. До кінця серпня зайнявши всю Україну, Червона армія наблизилася на 25 км до Варшави. Всього на Варшавському операційному напрямку більшовиками було скупчено (з резервами) до 27

тисяч військ, що разом складало близько 3-150 тисяч багнетів та шабель [14, 101]. Над незалежністю самої Польщі нависла загроза.

Багато героїзму виявила невелика, але зразкова за своїм військовим духом Армія УНР. На цей час було реорганізована структура командування армії, створено Генеральний штаб, який очолив генерал В.Сінклер [20]. Вона досить міцно утримувалася на позиціях понад Дністром на правому крилі фронту, загрожуючи тилам противника. Починаючи від 7 серпня, більшовики на фронті Армії УНР вели активні бойові дії. 10 серпня вони форсували ріку Стрипу, але контрнаступом були відкинуті назад. 16 серпня ворог форсував Західний Буг на фронті 6-ї польської армії. Згідно з наказом Українська армія відійшла за Дністер, займаючи оборону на фронті 150 кілометрів. Відірване від польської армії, з обмеженою кількістю набоїв, без резервів для маневру, українське військо виявило відвагу, впертість і не допустило жодного прориву фронту.

Особливої уваги заслуговує героїчна оборона Замостя. Від 28 серпня до 2 вересня 1920 року 6-а стрілецька дивізія Армії УНР під командуванням генерала М.Безручка та два неповні полки і два бронспотяги польської армії відбивали атаки Першої кінної армії Будьонного чисельністю понад 16 тис. чоловік [2, 29-35]. Ця затримка та неспроможність більшовиків взяти Замостя загордили шлях Будьонному на

Варшаву і виявилися для Червоної армії фатальними.

У серпні 1920 року з великими зусиллями польським військами і Армії УНР вдалося відбити наступ більшовицьких військ, здійснити блискавичний контрнаступ і примусити до безладного відступу. Вночі з 14 на 15 вересня Армія УНР форсувала Дністер, а вже 18 вересня перейшла р. Збруч, створивши катастрофічне становище для всієї 14-тисячної більшовицької армії. 10 жовтня українці звільнили Коростень. Петлюра і його підрозділи генерала Омеляновича-Павленка зайняли Жмеринку. 24 жовтня було звільнено Вінницю. Українські війська вийшли на лінію Яруга-Шаргород-Бар-Деражня-Летичів-Літин. Польські війська також мали успіх і вийшли на лінію Летичів-Хмільник-Остропіль-Коростень.

Поразка більшовицької армії завдала їй великих втрат в людях та майні, а головним чином деморалізувала її, висвітливши внутрішню слабкість. Більшовицька армія безупинно котилася назад з-під Варшави, і можна було б цілковито розбити й остаточно деморалізувати більшовицькі війська, які оперували на українсько-польському фронті, але ця можливість була втрачена. Самі польські військовики визнали, що тоді можна було переслідувати розбиті більшовицькі війська аж до Москви. Однак за таких сприятливих умов для продовження збройної боротьби польське командування пішло на замирення з більшовицями.

Пояснення такого кроку лежить на поверхні: ще 10 липня 1920 року англійський прем'єр Ллойд Джорж від імені союзників пообіцяв Польщі допомогу за умови, що вона укладе перемир'я з більшовицями. У самій Польщі серед переважаючих політичних кіл війна проти Росії була непопулярною. Їх цікавила не поразка Росії, а утримання влад над західноукраїнськими землями.

За порадою і під тиском Антанти 12 жовтня 1920 року в Ризі між Польщею і радянською Росією було укладено перемир'я до 9 листопада. Згідно з умовами перемир'я, польська армія поступово почала відхід на лінію рік Збруч і Горинь, відкриваючи для ворога ліве крило Армії УНР. Це дало більшовикам можливість здійснити перегрупування сил. Наприкінці жовтня вони проводять інтенсивне поповнення своїх частин, перекидаючи цілі дивізії з протипольського на протиукраїнський фронт.

Українська армія, що на момент підписання договору займала праве крило спільного польсько-українського протибільшовицького

фронту, прикриваючи собою Галичину, залишалась сам-на-сам з переважаючими силами Червоної армії. Перед нею постала альтернатива: або бути роззброєною, чого вимагали більшовики, або продовжувати боротьбу з більшовицькою Москвою на власну руку.

Українське командування, скориставшись перемир'ям, здійснило перегрупування своїх сил та провело мобілізацію. Симон Петлюра і військово-керівництво розраховували на широкий популістський рух, намагались скоординувати бойові дії армії з діями польських загонів в заціллі Червоної армії. На 10 листопада 1920 року Армія УНР нараховувала 3888 старшин та 35259 козаків, з яких значна частина перебувала у другому ешелоні військ через нестачу рушниць та набоїв до них. Тому озброєними були 2100 старшин, 9713 кіннотників та 2560 кіннотників. За іншими даними, малося 8968 шабель, 3250 гармат, 85 гармат легких і 10 тяжких, 687 кулеметів [14, 115]. Наступ Армії УНР планувався на 11 листопада.*

На момент наступу більшовики перекинули з протипольського на протиукраїнський фронт величезні сили. На фронті Армії УНР більшовики зосередили близько 20 тисяч багнетів та 40 тисяч шабель при 120 гарматах і 5 бронепотягах [14, 116]. Довідавшись від агентурної розвідки та зрадників про наступ, що мала розпочати Українська армія, більшовики 10 листопада випереджуючим несподіваним ударом прорвали фронт в районі Бар-Могилів і завдали нищівної поразки правому крилу українського фронту. Кіннота Козацького з Бару вдарила в тили армії, створивши загрозу оточення. Розпорошеність сил на значній території, відсутність оперативного зв'язку між частинами, нерішучість командуючого (генерала Омеляновича-Павленка) у прийнятті рішення про наступ, невиправдане зволікання у часі і, найголовніше, чисельна перевага ворога — все це призвело до поразки українських військ.

Проте національна честь вимагала від української армії продовження збройної боротьби за найнесприятливіших умов. Впродовж 12 днів Армія УНР вела безперервні бої. Про героїзм українських воїнів свідчать переможні кінні бої під Сидоровим та Снитківим, бій під Чорним Островом, 15 тисяч полонених червоноармійців.

Останній свій бій Армія УНР дала 21 листопада 1921 року. До кінця на полі боротьби перебував і Симон Петлюра. Він був свідком бою кіннотників Мазепинського полку, що відбивали атаки

кінноти Котовського від переправи через Збруч біля Підволочиськ останніми вброд перейшли річку. Тут же героїчно закінчив свій бойовий шлях бронепотяг «Кармелюк», — вистрілявши в лави ворогів кінноти останні набої, зірвався з кручі, не давши в руки ворогові.

Армія УНР повністю відступила за Збруч. Зброю і військо майно за домовленістю було передано польській владі, а особовий склад, відповідно до міжнародних норм, мав бути інтернований.

Спільний похід українських військ разом з поляками повністю підтвердив правильність квітневих Варшавських угод і правильність дій Петлюри. Інша справа, що польська армія в боротьбі з більшовицькими, поруч Армії УНР, не виконала покладеної на неї ролі і тим самим спричинилась до провалу наступу.

А згодом, 18 березня 1921 року, в Ризі між Росією і радянською Україною з однієї сторони і Польщею з другої був укладений мирний договір. Інтереси УНР на переговорах не були враховані. Поляки фактично зрадили свого союзника — Україну. Польща ж, скориставшись цими несправедливими актами, запровадила на окупованих землях режим повного безправ'я, повела політику насильної колонізації цих земель, гноблення і денационалізації українців, ліквідації української школи, мови, православної церкви.

Ризький договір фактично скасував Варшавський договір між Польщею і УНР. Відтоді він не має ніякої юридичної сили і не має жодних наслідків. Відразу ж після підписання Ризького договору тодішній посол УНР в Латвії і Естонії В.Кедровський подав від імені уряду УНР протестаційну ноту до уряду Польщі, зазначаючи при тому, що підписання Ризького договору скасовує автоматично Варшавський договір усіма його додатками.

Незважаючи на це, недоброзичливці Симона Петлюри твердять про довготривалі наслідки Варшавського договору, посилаючись на те, що сторони, які його уклали, жодним офіційним актом досі його не відкликали. З юридичної ж точки зору цього і не потрібно було робити. Уряд УНР в січні 1939 року у своїй відозві заявляв, що «ніякими договорами ні з ким не зв'язаний» [3, 4]. Крім того, щоб ще раз офіційно підкреслити, делегація уряду УНР 16 липня 1948 року на відкритті Сесії Української Національної Ради оголосила «заяву про усуневлення Варшавського договору» [13, 494].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що за умов, які склалися в кінці 1919 — на початку 1920 років, Симон Петлюра намагався

віднайти союзників для подальшої боротьби. Він бачив можливим спертися насамперед на західного сусіда — Польщу, щоб створити підґрунтя для продовження боротьби, і пішов на укладення з нею договору.

Варшавський договір був єдино можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і порятунку української державности. Шляхом укладення таємної військової конвенції з Польщею було отримано правову основу для формування військових з'єднань, що дозволило створити нечисельну, але боездатну армію, яка до кінця залишалася вірною Батьківщині і народові.

Спільний з поляками похід українських військ повністю підтвердив правильність Варшавської угоди. Адже ж якби Симон Петлюра не прийняв цієї тимчасової анексії, цієї останньої спроби врятувати Україну, то трагічна розв'язка настала б значно раніше. Не було б продовження боротьби, походу на Київ і пізніших походів, здійснених з території, підконтрольної тимчасовому, хоч і ненадійному союзникові. І якби не зрадницька політика Польщі щодо умов Варшавського договору та не укладення підступного щодо українців Ризького договору в березні 1921 року, Варшавський договір не сприймався б так боляче українським громадянством.

Але саме завдяки Варшавському договору з настанням військово-політичної катастрофи УНР територія Польщі стала єдиним місцем порятунку численних біженців з України: членів уряду Української Народної Республіки та їх сімей, колишніх вояків і старшин Української армії, цивільної людності [4, 24].

Варшавський договір має велике значення не тільки для українського народу, але й для всієї Європи. З великою певністю можна твердити, що коли б не спільний українсько-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію та Чехо-Словаччину був би успішним і обернувся б трагедією для усіх цих народів.

Українсько-польське порозуміння, якого досяг Симон Петлюра, і тепер повинно служити основою для підтримання нормальних міждержавних стосунків. Для майбутнього розвою добросусідських відносин між нашими народами необхідно позбутися стереотипних обтяжень, що, на жаль, мають місце. Їх слід будувати не на вкрай викривлених уявленнях про українсько-польські історичні стосунки, а на кра-

щих сторінках нашої спільної тисячолітньої історії.

Сподіваємося, що викладені в статті факти і висновки будуть сприяти подоланню неправдивих ідеологічних на шарувань в оцінках поглядів і дій Симона Петлюри стосовно Варшавського договору, а також висвітлять деякі нові грані його державницького соборницького чину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієвський В. Проти провокації. Відповідь проф. С.Шелухіну на книжку «Варшавський договір». — Каліш, 1927. — 31с.
2. Безручко М. Оборона Замостя. 1920. — Торонто, 1956.
3. Від Уряду Української Народної Республіки. //Тризуб — 1939 — Ч.3-4.
4. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. — Львів: Українські технології, 1997. — 67с.
5. Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917-1923. — Київ — Львів, 1924. — Т.2. — Кн.5. — 400 с.
6. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 10 т. /Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. — Нью-Йорк, 1955. — Т.9.
7. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. // У 70-річчя паризької трагедії 1926-1996. Збірник пам'яті Симона Петлюри /Упоряд.: В. Михальчук, Д. Степовик, — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997 — С. 212-217.
8. Крушинський Ф. Петлюра і Пілсудський (В 16-ту річницю договору з 22 квітня 1920 року). //Молода Україна. — 1936. Ч.4-5. — С.5-8.
9. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1921 рр.: У 3 т. — Прага: В-во Прометей, 1943. — Т.3. — 223 с.
10. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. — Т.1. — Нью-Йорк, УВАН у США, 1956. — 480 с.
11. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. — Т.2. — Нью-Йорк, УВАН у США — Б-ка ім. Симона Петлюри в Парижі, 1979. — 627с.

12. Петлюра С. Статті. / Упоряд. та авт. Передм. О.Климчук: — К.: Дніпро, 1993, 341с.
13. Промова Президента УНР А.Лівицького (Перша Сесія УНР-ади) // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. / Ред. Л.Винар Н.Пазуняк. — Філадельфія-Київ-Вашінгтон: Фундація ім С.Петлюри; Весселка; Фундація родини Феценко-Чопівських, 1993. — 494 с.
14. Савченко В. Втрачені можливості для перемоги в листопаді 1920 р. //Табор. — Каліш, 1924. — Ч.2. — С.99-131.
15. Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років. // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України. /Упоряд. Та передмова В.Михальчука. — К.: В-во Рада, 1995. — С.137-164.
16. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. — Торонто, 1962-1965. — Т.7. — 431с.
17. Удовиченко О. Форсування Дністра під Городницею. // За Державність. 36.4. — Каліш, 1934. — С.190-200.
18. Українсько-московська війна 1920 року в документах. /3 передмовою і редакцією В.Сальського. Док. Впорядкував ген. П.Шандрук. — Варшава, 1933. — 399с.
19. ЦДАВО: Ф.1057. — Оп.1. — Спр.63. — Арк.19-21.
20. ЦДАВО: Ф.1075. — Оп.2. — Спр.137. — Арк.1-3зв.
21. ЦДАВО: Ф.1075. — Оп.2. — Спр.34. — Арк.11.
22. ЦДАВО: Ф.1078. — Оп.1. — Спр.71. — Арк.14.
23. ЦДАВО: Ф.1078. — Оп.2. — Спр.124. — Арк.1.
24. ЦДАВО: Ф.1078. — Оп.2. — Спр.4. — Арк.6.
25. ЦДАВО: Ф.1078. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 107.
26. ЦДАВО: Ф.1078. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.1.
27. ЦДАВО: Ф.3696. — Оп.1. — Спр.124. — Арк. 23-26.
28. ЦДАВО: Ф.3696. — Оп.2. — Спр.21. — Арк.198.
29. ЦДАВО: Ф.3696. — Оп.2. — Спр.21. — Арк.96.
30. ЦДАВО: Ф.3696. — Оп.2. — Спр.280. — Арк.27, 33-34.
31. ЦДАВО: Ф.3696. — Оп.2. — Спр.281. — Арк.33-35, 38-39.
32. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. — Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. — 319 с.
33. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С. Петлю-

- рою 21 квітня 1920 року. 2-е вид. — Прага: Вид-во Нова Україна, 1926. — 40 с.
34. Шелухін С. Лист до Петлюри про Ризький договір. — Париж: В-во «Поступ», 1948. — 14 с.
 35. Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика. // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). — Прага, 1930. — С.172-176.
 36. Юртик Г. (Тютюнник Ю.) З поляками проти України. — Харків: Держвидав України, 1924. — 101 с.
 37. Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy, 1918-1919. — Warszawa, 1969.
 38. Dziewanowski K. Joseph Pilsudski et LeUkraine 1919-1920 //Revue du Nord, hors serie, collection Histoire. — Université Charles de Gaulle-Lille III, 1996.
 39. Dziewanowski M. Joseph Pilsudski, A European Federalist 1918-1922 — Stanford, 1969.
 40. Gostynska W. Stosunki polsko-radzieckie (1918-1919). — Warszawa, 1972.
 41. Karaczko L. Krotki Zarys Tragicznych Dziej Dziejow Polsko-Ukrainskich. (S.L.: S.Nypogr. Ca. — 1980. — S.51-83.
 42. Kutszeba T. Wyprawa Kijowska 1920. Warszawa, 1937.
 43. Palii M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance 1919-1921. — Harward, 1948.
 44. Pilsudski J. Pisma z biorowe. — Warszawa, 1990.
 45. Pobog-Malinowski W. Najnowsza Historia Polityczna Polski. T.2. — Londyn, 1956.

Петро КИРИДОН,

кандидат історичних наук (Полтава)

СИМОН ПЕТЛЮРА ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ БІЛЬШОВИКІВ В УКРАЇНІ

Буремні роки Української національно-визвольної революції викристалізували героїчну постать її політичного лідера — Симона Петлюри. Здобутки і втрати, злети і падіння визвольних змагань значною мірою визначили особисту долю цієї людини. Коли ж настала трагічна розв'язка і революційну ходу зупинили більшовицькі завоєвники, Головний Отаман УНР мусив залишити Україну і назавжди оселитися в еміграції.

Його діяльність за кордоном залишається темою окремого комплексного наукового дослідження. Поєднуючи політичну діяльність з публіцистикою, Петлюра залишався на чолі визвольного руху. Його погляди на сучасність, бачення майбутніх перспектив України мали визначальний вплив на суспільні процеси в тогочасних політичних колах. Ім'я Петлюри стало символом відданості ідеї незалежності України, його слухачи і друзі, й вороги.

Перебуваючи за кордоном, він розумів, що надіям на швидке повернення на Батьківщину не судилося збутися. Загальнонаціональне антибільшовицьке повстання організувати не вдалося. За таких обставин Головний Отаман цілком зосередився на копіткій буденній підготовчій роботі на користь української справи.

Авторитет і вплив емігранта С.Петлюри в Україні залишалися надзвичайно високими. На відміну від інших провідників революції, які або відійшли від політичної діяльності, або стали на шлях співпраці з більшовицьким режимом, він чи не єдиний продовжував вести боротьбу. Критикуючи нову більшовицьку владу на високому професійному рівні талановитого журналіста, С.Петлюра був на голову вище від усіх, оскільки абсолютно щиро і глибоко переконливо висловлював свої думки, вірячи в справедливість колись розпочатої справи.

В радянській Україні як прихильники, так і противники більшовизму ототожнювали український національний рух з іменем Петлюри. В часи еміграції Симона Васильовича таке сприйняття його постаті в суспільстві посилювалося, він став символом надії для одних, узагальненим образом небезпечного ворога для інших. Петлюра політик за життя став легендою, публіцистична діяльність тому сприятиме.

Такого провідника національного руху більшовицькі керівники цілком закономірно сприймали як першочергового ворога їх курсу. Жорстоко розправившись із внутрішньою опозицією, вони не могли не бачити реальної небезпеки Петлюринового слова, заклику, його різкої, невідпороної критики тоталітарного режиму, який було впроваджено в поневоленій Україні. Саме тому діяльність Петлюри в еміграції стає такою важливою для лєнінців головною проблемою, розв'язати яку звичними методами (обману і шельмування) було неможливо. Особливо дошкуляло оцінка Петлюрою їхньої національної політики.

З падінням царизму в Російській імперії став очевидним факт появи на її руїнах політичних націй і народів з їх справедливими претензіями на державність і самостійність. За будь-якого демократичного режиму протягом 3-5 років територія Росії неминуче перетворилася б на місце формування десятків молодих національних держав. При цьому роль України була б провідною в силу історичних традицій, чисельності населення, рівня соціально-економічного і культурного розвитку. Однак перемога тоталітарної більшовицької системи спрямувала народи імперії в іншому напрямку: через федералізм як перехідну форму, — до соціалістичного унітаризму (6;73).

На відміну від науковців, які закликають досліджувати навколишній світ, більшовицькі ідеологи завжди вважали, що ту дійсність, яка не відповідає їх концептуальним міркуванням, слід змінити і привести в точну відповідність з доктринами Маркса, Леніна, Сталіна. Помилковість останніх визнавалася вкрай болісно і неохоче. Сподіватися ж на демократизм більшовизму взагалі неприпустимо, бо тоді б він перестав бути самим собою.

Революційне насильство було тим універсальним засобом реалізації більшовицьких програм і лозунгів, до якого вони охоче зверталися весь час. Його наполегливо втілювали в життя і в національній політиці. Тут ідеологічним виразником стратегії лєнінців було

постійне акцентування уваги на тих аспектах міжнародних стосунків, які право націй на самовизначення інтерпретували як бажання обов'язково об'єднатися в єдиній державі під протекторатом одного центру.

Політика «воєнного комунізму», практикована більшовиками в Україні протягом 1919-1921 рр., привела народ до межі суспільно-політичної катастрофи. На 1/3 зменшилася кількість населення, вдвічі знизилася врожай, до 10% від довоєнного рівня впало виробництво цукру і т.д. (1; 49-50).

З метою збереження влади в своїх руках за умов очевидної невдоволеності населення до режиму, під загрозою неминучого падіння, більшовики мусили вдаватися до перегляду стратегічного курсу. З 1922 року їх політика в Україні стає ліберальнішою. Збираючи сили для майбутньої штурмової побудови комунізму, режим вдався до чергового обману народу. Щоб «некомуністичними руками будувати комунізм» (за Леніним), було скасовано найбезглуздіші постулати внутрішнього курсу, що було широко розпропагандовано як нова економічна політика більшовиків.

Певною мірою зазначені зміни вплинули й на ставлення комуністів до національної проблеми. Розуміючи безперспективність війни проти націй, вони застосували гнучкішу політику. Ігнорувати потужні національні рухи, розбуджені революцією, було небезпечно. Але спрямувати їх у потрібному напрямку і створити ілюзію набуття окупаційним режимом національних характеристик — таке завдання виставалося більшовикам важливим і доцільним. Зберігши формальні ознаки, знищити сутність національних рухів і з допомогою завуальованого обману зміцнити свою владу — так можна характеризувати середину 20-х рр. у національній політиці більшовиків. Проголосивши політику «українізації», вони намагалися привернути симпатії національно свідомих громадян (їх кількість після 1917р. стрімко зростала) і тим самим порятувати режим, який тримався на насильстві.

Зрозумівши раніше від інших облудну сутність більшовицького інтернаціоналізму, С.Петлюра піддав нищівній критиці політичний курс комуністів в Україні. Переживаючи всі негаразди емігрантського життя, одержуючи невтішні повідомлення з Батьківщини, знаючи про підступне цькування його більшовиками, Петлюра з болем у серці говорив про біди українського народу. Разом з тим він зберігав невичерпний оптимізм і віру в перемогу ідеї незалежності нації

Безумовно, Головний Отаман був людиною критичного складу характеру, не боявся переглядати свої погляди і вчинки, аналізувати власну діяльність, ігнорував загрозу через визнання помилок втрати авторитет. Однак, переживаючи глибоку сутнісну еволюцію думок і переконань, Петлюра завжди був взірцем непохитної віри в перемогу справи всього життя — боротьби за волю незалежної України. У найтяжчі часи, з еміграції, він закликав патріотів: «Не забуваймо про мене, учимося міцніше тримати його в руках» (3, 230).

С.Петлюра розвінчував національну політику більшовиків Українській СРР. Республіка не мала ні фактичної, ні юридичної самостійності в Радянському Союзі. «Уряд УССР має лише фікцію самостійності... Україна стала фактичною колонією», — зазначав він в статті «Ловці душ» (4; 237). За підтримки зденационалізованих елементів відбувся «акт комедії зфедерування Советської України з Москвою» (4; 237), чим фактично лише маскувалося повне безправ'я республіки.

На думку Головного Отамана, найбільшою втратою українців стало «надшчерблення історичного ідеалу». Конкретно це реалізувалося відвертим наступом на Україну. Вже в перші роки існування Союзу відбулося скорочення кордонів УСРР, яка втратила кілька північних і східних районів на користь Російської Федерації. Тоді ж центральні відомства в Москві цілком підпорядкували собі енергетичний, металургійний, машинобудівний комплекси України. Республіку було позбавлено права на самостійну фінансово-податкову політику. Центр уніфікував судівництво, освітню, культурну діяльність, усунув суб'єктів федерації з міжнародної арені.

С. Петлюра наголошував на антиукраїнському спрямуванні політики більшовиків стосовно національних меншин, прикладом чого слугувало утворення в межах УСРР Молдавської автономної республіки, а також районів і сільських рад єврейської, польської, російської та інших меншин в Україні.

Найбільше Симона Васильовича обурювало те, що московська національна політика базувалася на підтримці з боку українських більшовиків. «Зрадники і перекинчики нації» (так він називає Петровського, Скрипника, Чубаря, Затонського та інших) завзято слугували справі «осягнення модернізованих на комуністичний лад імперіалістичних інтересів Москви» (4; 238). Руїництво — так визна-

вав С. Петлюра зміст грандіозного комуністичного експерименту, який здійснювався в першій половині 20-х років на українській землі. Методами збереження влади у більшовицьких руках залишалися арешти, адміністративні заслання, насильство щодо свідомих українців — переважно інтелігентів. За таких обставин, на думку Петлюри, підтримка ідеї єдності з Москвою була злочинним «самогубством для України як державним, так національно-культурним» (4; 239). Українські більшовики, відзначав Симон Васильович, «поставили вище інтересів рідної нації інтереси комуністичного інтернаціоналу» (4; 241). Тому «між царською Росією і сучасною комуністичною для нас немає різниці, бо обидві вони уявляють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіалізму» (5; 311).

Політика «українізації», здійснювана протягом 20-х рр., насправді виявилася тактичним заходом, обумовленим намаганням приборкати національний рух у найбільшій після Росії республіці. Цим езультатом, зазначав С.Петлюра, влада намагалася «викупити свій злочин перед нацією» (4; 242). В блискучому публіцистичному стилі він розвінчував більшовицький обман: «Українізація» нікого на Україні обдурити не може. Там знають справжню ціну їй і, використовуючи легальні можливості її для ширших національних завдань, думають і дбають про те саме, про що дбає уряд УНР... П'ятиріччя полювання уряду УССР за українськими душами кінчилося нещасливо» (4; 242).

На жаль, у цьому випадку С.Петлюра видавав бажане за дійсне. Всупереч його сподіванням більшовицька «українізація» дала певні результати на користь більшовиків. Пізніше, в 30-і роки, вони розтоптали здобутки національного відродження і жорстоко розправилися з усіма «українізаторами». Однак у середині 20-х багато хто широко сподівався на те, що в УСРР справді впроваджується національна автономія. Цим можна пояснити повернення багатьох діячів з еміграції, пробуджені симпатії групи митців і науковців до влади, а також зміну ставлення до більшовизму в українському суспільстві загалом. Комуністичні лідери одержали необхідний час для зміцнення режиму і підготовки тоталітарного наступу, їм вдалося «замашкарувати і затушувати диктатуру зайшлих російських елементів над тубільним українським населенням» (6; 246), — з гіркотою констатував незабаром і С.Петлюра.

І все ж він до останнього подиху зберігав віру в перемогу нації, наголошуючи на неминучості успіху визвольного руху великого народу. С.Петлюра не припинив боротьбу, як міг протидіяти сваволі більшовизму. Саме це й спричинило брудний злочин радянських спецслужб, які здійснили підступне вбивство невтомого героя, для якого понад усе були честь і гідність українського народу.

ПРИМІТКИ:

1. Крицман Л. Героический период Великой русской революции. — М., 1924.
2. Петлюра С. Ловці душі /Вибрані твори та документи. — К., 1994. — С.232-243.
3. Петлюра С. Пам'яті полеглих за державність /Вибрані твори. С.229-232.
4. Петлюра С. Починаючи видання... /Статті. — К., 1993. — с.309-313
5. Петлюра С. «Російська меншість» на Україні /Вибрані твори... С.243-250.
6. Сталин И.В. Организация Российской Федеративной Республики /Сочинения. — т.4 — С.66-73.

Петро РОТАЧ,

член Національної Спілки письменників України (Полтава)

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК ПЕТЛЮРІАНИ Бібліографічна студія за листами і публікаціями Антоня Середницького

У збірнику 2-му «Полтавської петлюрїани» (1996), де вміщено матеріали Третіх Петлюрівських читань, серед авторів уперше з'явилось ім'я польсько-українського дослідника Антоня Середницького, який запропонував своє повідомлення «Польські шанувальники Симона Петлюри». І тепер цей автор продовжує співпрацювати з Полтавою і привертає до себе все більшу увагу тим, що є майже безконкурентним дослідником української преси та інших джерел на терені Польщі, в яких відбулися події, пов'язані з Петлюрою та його оточенням.

У згаданій полтавській публікації А.Середницький кваліфікований нами лише як польський письменник і член варшавського товариства «Польща-Україна» та заступник голови товариства «Варшава-Київ». Цих дефініцій замало для правдивої характеристики цього діяча, котрий уже понад півстоліття досліджує польсько-українські культурні взаємини, а разом з тим і пропагує україністику на терені Польщі. Останні роки (принаймні, з 1990-го) він присвячує пильну увагу вивченню зв'язків Симона Петлюри з Польщею, і його численні публікації цього періоду дають нам підстави назвати А.Середницького не найактивнішим дослідником польської Петлюрїани. Перед тим, як підтвердити це визначення фактичним матеріалом, стисло оглянемо життєво-творчий шлях цього діяча.

Антін Середницький (літ. псевдоніми: Антін Верба, А.Більчук, Клим Качала, Олександр Орач та ін.) народився 1 березня 1916 р. у с.Вербівець на Тернопільщині в сім'ї селян. 1948 року він закінчив філологічний факультет Варшавського університету, учителював, а в 1960 році повернувся до своєї альма-матер вже як викладач української філології і працював там до 1987 року. Майже від початку утворення УСКТ (Українського суспільно-культурного товариства в Польщі)

А.Середницький бере активну участь в ньому, зокрема в пресово-давничій діяльності. Протягом майже 20 років (1968-87) заступав Головного правління УСКТ, в той же час (1963-1988) був головним редактором альманаху «Український календар», що мав репутацію своєрідної енциклопедії українознавства. У цьому виданні друкувались в переважній більшості історико-літературознавчі статті, розвідки, бібліографія, художні твори українською і польською мовами, переклади. В «Українському календарі» брали участь автори з України, яким не завжди було вільно друкуватися у себе вдома (Д.Степаник, Г.Нудьга, Я.Дашкевич, П.Ротач, С.Білокінь та ін.). На його сторінках знаходила місце поезія В.Симоненка, Ліни Костенко, Д.Паличка та ін. Друкувалося також немало матеріалів, які в той час не годувалися з ідеологією панівної системи. Принагідно згадаємо статтю А.Верби «Українська преса на території ПНР», вміщену в «УК» за 1968 рік. Автор називає в ній низку українських, петлюрівського спрямування газет 20-30-х років, які друкували антибільшовицькі статті. Це були «Українська трибуна», «Табір», «На чужині», «За дротом», «Наш світ», «Український сурмач», «Наша культура», «Ми» та ін. Цей журнал того часу, як пам'ятаємо, викреслювала саме слово «петлюрівський», а в Україні видання А.Середницького вважалося націоналістичним.

Антін Середницький

У тому ж числі «Українського календаря-68» була ще й стаття М.Кравчука «Український професійний хор у Польщі» присвячена хору Котка, що складався з колишніх вояків Армії УНР і мав велику популярність на польських теренах. Вестглибші дослідження цієї теми за тодішніх умов було неможливо.

Крім цього видання, А.Середницький мав причетність до інших українських видань у Польщі («Наше слово», «Наша культура», «Світанок», антологія «Гомін»). Був він також дописувачем польських наукових журналів «Slavia Orientalis», «Студія полоно-славянської орієнталія» та ін. Велика його заслуга в діяльності освітній. Він підготував і вида-

низку підручників для початкових класів українських шкіл у Польщі: граматики «Рідна мова», 1969; читанки «У сім'ї та школі», 1984, «Дружить з книжкою», 1987, та ін.). Пише й власні твори (збірки повідей «Пройденим шляхом» (1976), «Мандрівка до Чайчиньць» (1984) тощо. А ще — редагування десятків книг українських літераторів, які жили в Польщі (О.Лапський, І.Златокудр, Я.Дудра та ін.). Час від часу статті і художні твори з'являлись і в пресі України, Югославії, Словаччини. Все це було помічено в Україні, і тому не дивно, що ім'я А.Середницького можна знайти в певних довідниках («Шев-

*Дорогому співробітнику БУК
Петру Ротачеві під автором
14.XI.97*

Mazowieckie Studia Humanistyczne
№ 1, 1997

Antoni Serednicki

SYMON PETLURA - ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ

W ostatnich czasach w Polsce coraz więcej uwagi poświęca się głównemu atamanowi armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, przewodniczącemu Dyktorii Symonowi Peturze. W czasie prowadzonych w tajemnicy pertraktacji między Józefem Piłsudskim a Peturą w przededniu ofensywy kijowskiej informacje o atamanie były skromne. W okresie pobytu w Polsce po internowaniu z powodu częstych interwencji ze strony władz sowieckich z Moskwy i Kijowa informacje o tym działaczu były tym bardziej skąpe. Po jego wyjeździe z Polski, a zwłaszcza po śmierci, przywódco ukraińskiemu poświęcono więcej uwagi, szczególnie w czasopiśmie „Wschód-Orient” i „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. General Tadeusz Kutrzeba wspominał o nim w książce *Wyprawa Kijowska 1920 roku* (1937). Ukazały się też wzmianki w pracach Adama Przybylskiego, Kazimierza Kumanickiego i innych¹. Interesujące publikacje związane z epoką Petury wydano na emigracji². W Polsce Ludowej informacje o atamanie były nie zawsze obiektywne. Wprawdzie w różnych opracowaniach na temat wydarzeń lat 1919-1920 nie sposób było pominąć jego nazwisko, wprawdzie Henryk Jabłoński w „Zeszytach Naukowych WAP” (nr 5 z 1961 r.) ogłosił artykuł pt. *Z dziejów*

¹ J. Dryhaczyn, *Symon Petura*, „Wschód-Orient” 1936, nr 23; J. Naumenko, *Rola armii ukraińskiej w kooperacji polsko-ukraińskiej*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (dalej - BPU) 1935, nr 20; P. Szumrak, *Geneza umowy krzeszowińskiej z roku 1920*, BPU 1935, nr 16-17; Z. Kunzman, *Dama o Atamanie*, BPU 1936, nr 50; *Młody Symon Petura*, BPU 1936, nr 20; *Aktualności ku czci Symona Petury*, BPU 1936, nr 23; Z. Kunzman, *Wspomnienie o Atamanie Peturze*, BPU 1936, nr 30 i inne.

² J. Piłsudski, *Rok 1920*, Warszawa 1924; K. Kumanicki, *Osobowość polityczna polskiej, Książki 1924*, A. Przybylski, *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930; L. Wasilewski, *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Warszawa 1925 i inne.

³ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, Paryż 1953; S. Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Londyn 1941; P. Wandycz, *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920*, „Zeszyty Historyczne” 1967 (Paryż), nr 12; tenże, *Nieznane listy Petury do Piłsudskiego*, „Zeszyty Historyczne” 1965 (Paryż), nr 8.

Одна із праць А.Середницького.

ченківський словник», т.2, 1977, «Українська Радянська Енциклопедія», т.10 (рос. варіант, К., 1984). З перекладених ним творів можна назвати повість Т.Г.Шевченка «Близнецы» (Люблін, 1986).

Така в загальних рисах характеристика діяльності А.Середницького в галузі польської україністики. Від 1986 р. він належить до Спілки польських письменників.

Тепер повернемося безпосередньо до нашої теми. Нема чого говорити, що можливість досліджувати безборонно Петлюріану автор отримав лише на межі 80-90-х років, коли Польща стала незалежною державою і вирвалася з-під ідеологічного пресу дискредитованої комуністичної системи. Здобуття незалежності Україною, безумовно, стимулювало інтерес польського дослідника до петлюрівської теми. 18.11 1990 р. А.Середницький повідомляв у приватному листі: «Тут була наукова сесія в Інституті історії ПАН «Війна з більшовиками 1920 року». Матеріали вийдуть окремою книжкою (вийшли під назвою «Wojna Polska-sowiecka 1920 roku» (Варшава, 1991); виступ А.Середницького має назву «Polsko-ukrainskie kłopoty sojusznicze» (с. 209-211).

З цього часу й починається активна дослідницька і публіцистська праця А.Середницького на терені петлюрознавства. Вона в наступні роки ще більш активізувалася, особливо після того, як у Варшаві заснувалося товариство «Польща-Україна». «Я тепер перечитую петлюрівську пресу в Польщі за 1920-1939 рр., підбираю матеріали до повісті з цих часів (назва «На союзницькій землі», ще не опублікована — П.Р.), а також до доповіді на історичну конференцію, яка планується на травень наступного року.» — це повідомлення відноситься до грудня 1991 р. А в 1992 році у Кам'янці-Подільському А.Середницький прочитав доповідь на тему: «Ofensywa na Kijow w roku 1920», яка була опублікована в збірнику рефератів «Україна-Польща» (К., 1993, с.200-210).

В подальшому ця тема постійно присутня в листах польського дослідника. «Я восени займався Петлюрою, — пише він 4.12 1993 року. — 29 жовтня мав доповідь в університеті про його життя і діяльність, яку слухачі сприйняли тепло... Симон Петлюра — ваш земляк. А чи тепер у Полтаві організують його музей? Бібліотека ім.Петлюри є в Парижі, архів у США, а в Полтаві повинен бути музей*)

*) Повинен! Але його нема, і сучасній владі не до нього. Старі ідеологічні стереотипи не побороно, і доки вони існують, доти й сподіватись на музей С.Петлюри навіть пам'ятник або меморіальну дошку, очевидно, справа марна.

У 1993-94 рр. А.Середницький опублікував у польському науковому виданні велику розвідку про похід на Київ в 1920 р. польсько-українського війська на матеріалі праць С.Петлюри (Ofensywa na Kijow w roku 1920 oraz jej Konsekwencie OLA Armii i Rzadu URL w Swietle Prasy Petlurowskiej w Polsce // Studia z Dziejow Rossi i Europy — Srodkowowsch — Odnic. — Warszawa, 1993, t.XXVIII, с.35-53; 1994, t.XXIX, с.47-55. — Wydawnictwo Naukowe).

1994 року вийшов збірник статей «Шкіце польсько-українське», де є також матеріал про С.Петлюру. В цей же час дослідник почав співпрацювати з Петлюрівськими Читаннями у Полтаві. Він не лише надсилає сюди свої розвідки, але й рецензує праці полтавських дослідників, відгуки вміщує в польських наукових виданнях. Позитивно оцінивши матеріали полтавських читань, він побажав на майбутнє поширити дослідження на такі теми, як «Діяльність петлюрівської дипломатії», «Доля і роль петлюрівської еміграції в різних країнах світу» тощо.

1997 року вийшла перша польською мовою книжка А.Середницького «Symon Petlura» (вид. Тов-ва «Варшава-Київ», 102 с.), в якій, крім життєпису Головного Отамана, вміщено його листи до Ю.Пілсудського, В.Сальського, А.Лівицького і А.Ніковського, фрагменти писань Петлюри, біографічні матеріали сподвижників Отамана, петлюрівських офіцерів у польському війську і поляків в Армії УНР, подано також хроніку подій життя С.Петлюри від народження до смерті. Цю книжку позитивно оцінив В.Михальчук (Париж) в листі до автора та М.Чабан (Дніпропетровськ) в австралійській українській газеті «Вільна Думка» (1997, ч.28-29).

Польському дослідникові доводиться часом вступати в дискусії з колегами-істориками з приводу різних суперечливих проблем петлюріани. В січні 1994 р. А.Середницький доповідав у товаристві «Польща-Україна» разом із польським істориком Р.Тожецьким, темою якого була проблема Пілсудський-Петлюра. Доповідач поставив тезу про належність Петлюри до масонської організації (ложі). «На мій погляд, — пише А.Середницький, — це вигадка. Видно, хтось поплутав «Братство українських державників» (1919-24) з Ложею. І.Фещенко-Чопівський у спогадах «Хроніка мого життя» пише, що у Варшаві масони (напевно, Ст.Стемповський) пробували петлюрівців утягнути до Ложі, але їм це не подобалося... Який погляд на цю справу Ваших істо-

риків?...) За кілька днів Р.Тожецький виступив ще раз в Інституті історії ПАН. Під час дискусії, в якій взяв участь і А.Середницький, явилась недостатня обізнаність польських істориків з проблемами петлюряни. Один із професорів твердив, що Петлюра організував жидівські погроми. «Я взяв слово, — інформував варшавський коментент, — і поспростовував деякі хибні погляди. Навіть ім'я Петлюри перекрутили на Семена».

У 1996 р. А.Середницький опублікував статтю «Симон Петлюра і православна церква» (Церковний календар, Санок) та шкiц «Симон Петлюра» (журн. «Lithuania», ч.1-2, с.46-52).

У праці «Jerzy Stempowski o sprawach ukraińskich» (Archiwum Polono-Rytenica, II, 1997, с.425-434). А.Середницький дослідив діяльність польського письменника Єжи Стемповського (псевдо Гольцвель, 1894-1969), який багато уваги віддав вивченню подій 1920 р. і зокрема Симону Петлюрі. Стемповський виступав проти звинувачення С.Петлюри в жидівських погромах і вважав Петлюру «найвидатнішою силою, позбавленою антисемітського забарвлення», серед борців з більшовизмом. У 50-х роках в паризькому журналі «Культура» він підсумував свої думки з цього приводу. «Гуманітаризм Єжи Стемповського, — пише Антін Середницький, — цінний ще й з того powodu, що письменник дбав не лише про польські інтереси, а рівно ж і про українські».

Іншою цінною працею польського дослідника, що була опублікована в 1997 році, став нарис «Symon Petlura. Życie i działalność». Про ґрунтовну основу цієї праці свідчить вже той факт, що автор використав у ній понад півсотні авторитетних джерел, насамперед польських, що виходили протягом 20-90-х років у різних країнах світу. Автор критично використовує ці джерела, часом співставляючи їх з петлюрівськими виданнями, і намагається бути неупередженим у висвітленні тих чи інших суперечливих питань. Завершуючи нарис, автор підкреслює, що час не змінив головної ідеї, яку виношував С.Петлюра. «Ідея та насправді понадчасова, а Отаман став символом її, коли казав: «Визволення України — то тільки питання часу, боротьба закінчилась. Ми не вважаємо себе переможеними ані морально, ані ідейно».

У черговій книзі А.Середницького «Dialogi polsko-ukraińskie» (116 с.) один із розділів теж присвячено С.Петлюрі.

1998 рік позначився для дослідника виходом у світ таких праць, як «Традиції польсько-українського єднання» (Варшава, 55 с.) та «Kulturotworczymi szlakami współdziałania Polsko-ukraińskich» (Тов-во «Варшава-Київ», 71 с.) — про взаємозбагачення польської і української культур. З'явилась також стаття «В українській бібліотеці м.Симона Петлюри в Парижі» (Мазовецькі студії гуманістичні, 1998, ч.1).

У серпні 1998 р. А.Середницький повідомив про вихід у Варшаві книги Анджея Ковальчика «Pan Petlura?», на яку він змушений дати гострокритичну рецензію під назвою «То неправдивий Симон Петлюра» (журн. «Mazowieckie studia Humanistyczne», 1998, ч.2). В цьому відгуку рецензент зазначає, що книжка Ковальчика ґрунтується на антипетлюрівських вигадках, в ній подано суміш фактів правдивих і хибних, а то й зумисне шкідливих. Немало й фактичних помилок.

Одна з останніх публікацій А.Середницького в його петлюряні — це стаття «Симон Петлюра та його сім'я», що з'явилась в «Церковному календарі» на 1999 рік (видання Перемисько-Новосанцівської єпархії). Хоча викладена тут тема й не нова, але автор додає деякі цікаві деталі, запозичені з маловідомих джерел 30-х років, ілюструє статтю світлинами дружини і доньки Головного Отамана. Календар містить також вірш «Панахида», присвячений Петлюрі. В ньому є такі рядки:

Жива вернулась ідея Петлюри

На берег Ворскли й пороги Дніпрові

і що тепер

Ідуть незалежні Польща й Україна

Отамана шляхом у безпечну вічність.

У літературному доробку А.Середницького є й інші вірші на тему Петлюри, а також прозаїчна розповідь про долю петлюрівського козака в Польщі під заголовком «На союзницькій землі».

Останньою працею в петлюряні А.Середницького є розвідка, подана автором до чергових Петлюрівських читань у Полтаві. Вона називається «Бюлетень польсько-український» про Петлюру». Тут вперше дослідник робить огляд цього рідкісного видання, виокремивши тему петлюряни і опрацювавши для цього найсуттєвіші матеріали з численних статей «Бюлетеня» за 1932-38 рр.

Усі названі тут праці А.Середницького характеризують їх автора не лише як активного дослідника петлюрїани в Польщі, а й загальнодоброго знавця і правдивого інтерпретатора українсько-польських взаємин в різнобічних сферах. Праця сумлінного дослідника слугує благородній справі дальшого зміцнення польсько-української дружби. Справедливо буде сказати, що діяльність польського дослідника в 90 роках, є лише продовженням і розвитком тієї роботи, яку він провадив у попередні десятиліття, долаючи, наскільки це було можливо, ідеологічні бар'єри того часу. Загалом же ця праця, що заслуговує на високу оцінку з боку української наукової громадськості, мусить впасти в поле зору молодих дослідників для ґрунтовнішого її висвітлення.

Антін СЕРЕДНИЦЬКИЙ,
польський письменник і науковець (Варшава)

«БЮЛЕТІН ПОЛЬСКО-УКРАЇНСЬКІ» ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ*)

Протягом 1932-38 років у Варшаві за редакцією Влодзімежа Бончковського виходив місячник «Бюлетин польсько-українські». Був це орган Польсько-українського товариства. Чільними членами того Товариства були Л.Василевський, С.Стемповський, В.Бончковський, С.Папроцький, С.Седлецький, К.Симонолевич, С.Лось, а з українського боку — Р.Смаль-Стоцький, Є.Маланюк, І.Кудрин-Рудницький, П.Васиньчук та інші. Отже, «Бюлетень» був часописом поляків і українців. У вступному слові першого номера часопису його завдання окреслено так: «Польська преса українські питання висвітлює надто фрагментарично, беручи інформації часто з третіх рук, не сягає до джерел, не обіймає цілості проблем, часто підлягає недоброзичливим настроям, що випливають або з незнайомості справ, або наставлення з умираючого минулого... БПУ має на меті заповнити цю прогалину. Не запліщуючи очей на не раз прикру сучасність і спадщину, спираючись на факти, наголошуватимемо на все це, що Польщу й Україну сполучувало і буде сполучувати з невідхильної історичної Конечности. Виходимо зі становища, що польсько-українське питання становить лише частину незалежницької української проблеми, яка поволі дозріває до розв'язки, як одно з важливих політичних питань світу сучасної доби».

На сторінках БПУ висвітлювалася історія України, питання церкви, української літератури, мистецтва, науки, політики, життя українців у Польщі, УРСР та на еміграції. Подавалися огляди української преси. На сторінках часопису, крім редактора, виступали знавці українських питань — М.Гандельсман, Л.Василевський, Г.Яблонський, С.Папроцький, В.Дунін-Борковський, Ю.Лободовський, С.Лось, К.Симонолевич, а з українців — П.Зайцев, Б.Лепкий, Р.Смаль-Стоцький,

*) У тексті повідомлення, зокрема в цитатах, збережено стиль автора. — ред.

В.Кубійович, О.Доценко, Ю.Науменко, В.Дорошенко, М.Кордуба, П.Шандрук, Є.Маланюк, І.Кедрин, М.Ковальський, А.Крижанівський, П.Ковжун, М.Данько та інші.

В статтях з історії України, починаючи від хрещення Київської Русі, чимало місця присвячено І.Мазепі, П.Орликові, проголошенню незалежності України, боям під Крутами, поході на Київ 1920 році Українського війська в Польсько-російській війні, трагедії під Варшавою, голодові на Україні, українській еміграції, святкуванню пам'яті героїв українських визвольних змагань. Були некрологи, присвячені В.Біднову, В.Змієнкові. Часопис відзначав питання поєднання між українцями й поляками. Л.Василевський виступив зі статтею «За дорожню поєднання»¹. Він зазначив, що, починаючи працю над поєднанням різних народів, слід добре вивчити кривди українському народу в минулому і сучасному. Якщо йдеться про стан його сучасний, то автор вказував на потребу розв'язки недоліків на ниві освіти, науки, справ з труднювання українців на різних постах. Торкаючись проблем Церкви, він поставив питання, чому в польській державі Православна Церква підтримує супроти українців російську україножерчу політику. К.С.Монолевич у публікації «Справа про Суботів»² писав: «Спроба поєднання українського народу зі спольщеними панями Речі Посполитої», якою була Берестейська унія, підвела повністю — замість буття китом поєднання, сталася яблуком незгоди. Безумовно свідчить вона, що ядро звільна дозріваючого конфлікту становила релігійна проблема. Використовувала її в демагогічний спосіб завжди ворожа Польща. Москва». Ю.Лободовський у нарисі «Призабута сторона питання» стверджував: «Немає найменшого сумніву, що суть нормалізації польсько-українських взаємин вимагає якнайдалше ідучого зближення обох народів на ниві культурного обміну».

Цю думку на практиці реалізувала редакція БПУ. Одним з найбільш чільних моментів цієї політики стала популяризація постаті конструктора польсько-українського єднання Головного Отамана Симона Петлюри. В редакційній статті «Симон Петлюра в 8-му річницю смерті» автор висловив думку, що Головного Отамана не слід порівнювати з Юлією Кесаря, Наполеоном, Бісмарком, Хмельницьким чи Мазепою. Все це він був великою індивідуальністю. Цього одного слова старчить — ще — щоб ім'я Симона Петлюри існувало незатертими літерами в сучасній історії України». Далі автор коментує: «Якщо порівняємо

С.Грушевського, В.Винниченка, то справді постать Петлюри виростає високо-високо понад їхніми головами... Натомість ім'я Симона Петлюри буде записане на цій сторінці, котра розказуватиме про безперервність багатовікової української політичної думки, цементування її кров'ю ворогів і своєю власною». Петлюра — пише автор — не мав жодної сили, щоб перескочити свою епоху, не був диктатором, вчився бути вождем, коли народові потрібний був готовий вождь. Однак, це ніяк не применшує його історичних заслуг. До них перш за все належить акт, що ідею збройної боротьби підніс на висоту української державності. В час, коли в Центральній Раді згідно з соціалістичними програмами трималася думка про народну міліцію, Симон Петлюра, самоук української справи, публіцист, службовець у земствах, розумів, що незалежність можуть здобути не революційні резолюції, а національна армія. Він був фанатиком національної збройної сили та завдяки цьому фанатизмові увійшов до історії як творець культу збройної сили, яка бореться за права до буття української держави. Вірно думав, що треба мати збройну силу, щоб боротися з Росією за Україну. На думку автора, Петлюру характеризує антиросійський український активізм, боротьба з Росією за всяку ціну, з ким-будь і в який-будь спосіб. З цієї думкою він жив під час воєнно-революційного хаосу на Батьківщині й думку цю мав на розі двох вулиць Монтрмарту. Ім'я Симона Петлюри стало синонімом боротьби за українську державність: конкретно — збройної боротьби з Росією. В цьому напрямку Петлюра зробив більше, ніж цілі легіони політичних теоретиків. Він досягнув мети, не ставивши написаного заповіту, але лишив заповіт, написаний кров'ю солдатів і своєю проллятою на паризькому бруку. Першу частину цього заповіту він здійснював, коли по світу розійшлася вістка про вбивство. Автор вважає, що «не було на світі свідомого українця, який не почув би величезного жалю по передчасній страті, щоб не включився в цей жаль з усіма земляками». Це було усвідомлення величезної втраченої індивідуальності. Народ, який потребував великих індивідуальностей, зрозумів, що від нього відійшла найбільша сучасна індивідуальність. Друга частина заповіту дозрівала в душах навіть крізь совітське чистилище. Значна частина українського суспільства навернулася на «петлюрівську віру» через російську політику на Україні. Росія допомогла до перемоги ідеї Петлюри. Зброя, якою боролися з Петлюрою, обернулася проти них самих.»

Також у 1935 р. на сторінках часопису⁵ появилася редакційна стаття до дев'ятої річниці смерті Головного Отамана, в якій зазначено: «Скромний діяч, публіцист до революції, в час революції став усім для народу: був творцем української армії, державної традиції, посвятив життя визвольній боротьбі, спрямовував цю боротьбу на найдоцільніші шляхи — ки безкомпромісності проти Москви». Автор відзначив, що така доля великих людей: їх доцінюють щойно після смерті. Роль Петлюри — пише автор — «щойно тепер може бути доцінена»... «Він справді репрезентував цілість боротьби свого народу за власну державу, і тільки одинокою постаттю, висунутою Українською революцією».

На думку автора, завзятість більшовиків у нищенні «петлюрівщини» доводить, що в обозі ворогів зрозуміли значення Петлюри для українського народу. Головний Отаман власним життям дає приклад своїм землякам. «Скромна, сувора, невибаглива і тверда людина з сірими очима в своїй шинелі й важких вояцьких чоботях презентувала бойове покоління, була виразником того сильного козацького духу, який світить зі сторінок історії його народу», — зазначає автор статті. Він наголошує, що Петлюра не шанував почестей, не шукав про вигоди, особисту безпеку. Він стояв завжди на чолі своєї армії з кийком у руках, викликав запал і любов солдат, які з його ім'ям йшли у бій. «Як Пілсудський ... виводився з соціалістичних рядів одинокою для нього партією була Батьківщина... Не зрадив цієї партії до кінця життя. Пробитий п'ятьма кулями більшовицького агента, загинув з іменем України на устах. Помер як солдат і вождь, осяяв трагізмом своєї смерті легенду української визвольної боротьби» — підкреслює автор. Він інформував, що в Україні селяни не вірили в смерть Петлюри. Як за козацьких часів, кружляли там пісні й думи про Батька Петлюру, а люди вірили, що Батько живе і незабаром поведе свої полки до боротьби зі смертельним ворогом.

На думку автора, петлюрівщина, як колись мазепинство, є одним з найбільш яскравих проявів прямування до власної державності. Стаття закінчується словами: «Тінь Петлюри, жертвенного бойовика за свободу, підступно замордованого перед 9 роками, залишиться в нашій свідомості назавжди символом союзу двох народів — польського і українського. Схиляємо чоло перед союзником маршала Пілсудського великим сином свого народу. Хай сповниться його вічний сон про свободу».

Чимало місця Симонові Петлюрі в БПУ відведено в 1936 р.⁶ у спогади майора Леона Князьолуцького, вірші З.Кунстмана, Ю.Лодовського та молебні і врочисті збори пам'яті Головного Отамана з цих рядків уже писав у «Полтавській Петлюріані», 1996, №2, с. 18-23. Тут доповнимо, що в 5-му числі БПУ за 1936 р. з'явилася стаття «Ідея Симонові Петлюрі і українське суспільство», в якій, між іншим, зазначено: «До росту й поширення ідеї Петлюри в Україні спричиниться певною мірою сама московська влада, називаючи петлюрівцями всіх своїх противників, а петлюрівщиною всякі прояви опору. Ідея Петлюри в Україні в межах СРСР є непереможною, її вірними залишаються тільки ті, хто на чужині борючись за визволення України, але зростаючи в широкій верстві українців, її скріплюючи й остаточною перемогою в широкій верстві українців». У 21-му номері цього ж журналу поміщено докладний опис вбивства Симонові Петлюри, а також зауважено, що два роки пізніше у Парижі був убитий борець за незалежну Грузію С.Рамішвілі — тим разом «грузином». У цьому ж номері БПУ подавалися огляди того, як відмічала річницю смерті Симонові Петлюри українська преса в Польщі (№22).

Дальші публікації про Симонові Петлюру зустрічаємо в БПУ за 1937 р. Тут з'явилася стаття В.Бончковського «Петлюрівство а польський суцїзм»⁷. Автор дійшов до висновку, що «Петлюрівство йде від мазепи, Орлика через Шевченка аж до Петлюри. Воно тягнеться вузьким струменем гірського потоку аж після IV Універсалу і в 1920 р. розливається до розмірів великого гірського потоку... Петлюрівство, як і польський суцїзм, мало своїх ідеологів не організаційних і не партійних». У 39-му номері часопису під заголовком «Політичний заповіт Симонові Петлюри» з'явилася рецензія на опубліковану видавництвом «Варяг» праця Головного Отамана «Завдання української військової літератури» (1937). В рецензії підкреслено слова ген. В.Сальського з вступного слова до публікації: «І наше вояцтво та ціле громадянство прийме цей твір, як заповіт нашого Вождя з ласки Божої, Вождя-Мученика із почуттям глибокої пошани до його світлої пам'яті, глибоко спиниться до проблем, що Він їх поставив». У 39 номері БПУ надруковано вірш Наталії Лівницької-Холодної «Над гробом» у перекладі Ю.Лобовського. В поезії, між іншим, читаємо: